

PRACE GEOGRAFICZNE

zeszyt 168, 2022, 7–27

doi: 10.4467/20833113PG.22.011.17112

Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ

Komisja Geograficzna, Polska Akademia Umiejętności

Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego

PRZEMIANY PRZESTRZENNE ŁAŃCUCHÓWEK NA PODHALU

Monika Cepil

Spatial transformations in layout of forest-field villages in the Podhale

Abstract: The article presents the results of research on spatial changes of the forest-field villages in the Podhale. The main goals of the work were: to show the initial character of forest-field villages and to examine the spatial changes that took place in the analysed settlements in the Podhale. Based on the collected literature and cartographic sources, a hypothesis was made: the layout of the old chain systems in the Podhale remains legible today in the countryside landscape. According to the research carried out, some characteristic features were shown in the forest-field villages of the Podhale. At the initial stage, all the systems analysed had a habitat, delimited in one or two-sided built-up or alternating manner, the shape of the habitat lowland was influenced by the natural conditions. The transformations of the planning forms and the changes in rural systems were the result of many factors, the most important of which was the development of tourism. One of the most important morphological changes is the transformation of one-sidedly built-up villages into two-sided built-up villages. The changes that took place within the examined villages clearly contributed to the internal density of the houses as a result of land parcelling. Due to the development in some of the analysed rural settlements, the original spatial arrangement is disturbed by delimiting new habitats within the former runners, entering the extension on the other side of the road, and creating new buildings along the old dirt roads. In some cases, the boundaries of the former habitat are blurred due to the adherence to the neighbouring settlement as a result of the spread of buildings.

Keywords: forest-field village, village, settlement, historical geography, Podhale

Zarys treści: W artykule przedstawiono wyniki badań na temat przemian przestrzennych łańcuchówek na Podhalu. Głównymi celami pracy było ukazanie inicjalnego charakteru łańcuchówek oraz zbadanie przemian przestrzennych, jakie zaszły w analizowanych osadach na Podhalu. Na podstawie zebranej literatury i źródeł kartograficznych postawiono hipotezę: rozplanowanie dawnych układów łańcuchowych na Podhalu pozostaje współcześnie czytelne w krajobrazie wsi. Według przeprowadzonych badań wykazano pewne charakterystyczne cechy łańcuchówek leżących na Podhalu. Wszystkie przeanalizowane układy łańcuchowe charakteryzowały się siedliskiem, wytyczonym w sposób jedno- lub dwustronnie zabudowany lub naprzemianległy, wpływ na to miały warunki przyrodnicze. Przekształcenia form rozplanowania i zmiany układów ruralistycznych były wypadkową wielu czynników, wśród których zasadniczym był rozwój turystyki. Jedną z najważniejszych przemian morfologicznych jest przeobrażenie układu łańcuchówki jednostronnie zabudowanej w układ łańcuchówki dwustronnie zabudowanej. Zmiany, które zaszły w obrębie badanych wsi, wyraźnie przyczyniły się do wewnętrznego zagęszczenia domostw w obrębie siedliska. W niektórych analizowanych osiedlach wiejskich następuje zaburzenie pierwotnego układu przestrzennego poprzez wytyczenie nowych siedlisk w obrębie dawnych rozłogów, wkraczanie rozbudowy po drugiej stronie drogi oraz powstanie nowych gospodarstw wzdłuż dawnych dróg polnych. W łańcuchówkach zaobserwowano również zatarcie granic dawnego siedliska w wyniku zrostu z sąsiednią osadą poprzez rozwój domostw.

Słowa kluczowe: łańcuchówki, wieś, osadnictwo, geografia historyczna, Podhale

Wprowadzenie

Podhale ze względu na swój unikatowy charakter przyrodniczy i kulturowy zawsze budziło duże zainteresowanie pośród badaczy. Jest to region leżący w południowej Polsce, w województwie małopolskim (Ułańska, Banach 2008). Nazwa Podhale pochodzi od położenia u stóp Tatr, gdyż Podhale, dawniej często nazywali te góry po prostu Halami od znajdujących się tam pastwisk (*Osiedlenie Podhala* 1907; Leszczycki 1938; Czepiel 1999; Kroh 2002; Radwańska-Paryska, Paryski 2004; Wrona 2012). Według M. Piwowarczyk, M. Skucińskiego, M. Wałaszek (2011) w skład Podhala wchodzi następujące gminy wiejskie: Biały Dunajec, Bukowina Tatrzańska, Czarny Dunajec, Kościelisko, Nowy Targ, Poronin i Szaflary oraz gminy miejskie: Nowy Targ i Zakopane (ryc. 1).

Łańcuchówki wiele razy analizowali polscy geografowie osadnictwa, m.in. H. Szulc (1995), M. Chowaniec (1986), D. Szymańska (2009) i M. Kielczewska-Zaleska (1972), którzy dokonywali ogólnej charakterystyki układów łańcuchowych w Polsce i ustalili ich główne cechy, co dla autorki było niezbędne do określenia układów przestrzennych wsi na Podhalu i tym sposobem odnalezienia pośród nich łańcuchówek. Dzieje osadnictwa Podhala analizowali m.in. K. Dobrowolski (1935), J. Czepiel (1999), S. Kupczyński (1928) i S. Leszczycki (1990), jednak w swoich rozważaniach nie uwzględnili oni kwestii przemian układów przestrzennych wsi, ale wykonane przez nich analizy

pozwołyły lepiej poznać metryki historyczne, aspekty społeczno-gospodarcze oraz fizjografię badanych wsi. Do tej pory nikt nie poczynił analiz na temat przeobrażeń układów łańcuchowych na Podhalu, dlatego autorka na podstawie zebranej literatury i źródeł kartograficznych postawiła we wstępnej fazie badań hipotezę: rozplanowanie dawnych układów łańcuchowych na Podhalu pozostaje współcześnie czytelne w krajobrazie wsi. Głównymi celami pracy było: ukazanie inicjalnego charakteru łańcuchówek oraz zbadanie przemian przestrzennych, jakie zaszły w analizowanych osadach na Podhalu. Zakres przestrzenny pracy obejmuje wsie łańcuchowe leżące na Podhalu, a zakres czasowy – zmiany przestrzenne omawianych jednostek osadniczych od ich pierwszej wzmianki do czasów współczesnych.

W artykule przeprowadzono kompleksowe analizy dla wybranych osiedli wiejskich, takich jak: Białka Tatrzańska, Biały Dunajec, Ciche, Czarna Góra, Dzianisz, Gronków, Groń, Klikuszowa, Lasek, Leśnica, Ratułów, Stare Bystre i Witów. We wstępnym podziale badanych jednostek osadniczych wyróżniono podgrupy wsi, cechujących się podobieństwem pod względem morfologicznym, takim jak np. rozmieszczenie i gęstość zabudowy względem drogi. Kryterium wyboru wsi było ukazanie na przykładach wszystkich przeobrażeń przestrzennych mających miejsce w łańcuchówkach na Podhalu. W wyniku dokonanej selekcji w artykule przedstawiono reprezentację zidentyfikowanych form osadniczych, omawiając charakterystyczne dla nich elementy rozplanowania. Przy wyborze jednostek osadniczych do szczegółowego badania wzięto pod uwagę konieczność ukazania zróżnicowania morfologicznego łańcuchówek w inicjalnej fazie rozwojowej oraz różnych kierunków ich dalszych przekształceń przestrzennych. Pozostałe wsie łańcuchowe zostały przestudiowane przez autorkę w formie zgeneralizowanej, ale ze względu na objętość artykułu nie uwzględniono ich w tekście. Badając wsie łańcuchowe, wykorzystano całe spektrum metod powszechnie stosowanych w badaniach geograficzno-historycznych. Autorka posłużyła się głównie metodami historycznymi (zasada pierwszego zapisu, metoda historyczno-statystyczna), retrogresywnymi (metoda zapisu wstecznego) i progresywnymi (metoda planistyczno-retrowersyjna). Metody te pozwoliły na odnalezienie wsi o układzie łańcuchowym oraz identyfikację początkowego rozplanowania, a także wyodrębnienie najważniejszych cech przestrzennych. Umożliwiło to gromadzenie i uporządkowanie informacji dotyczących uwarunkowań rozwoju łańcuchówek, pozwalając lepiej zrozumieć zakres i charakter przemian układów ruralistycznych. W rozważaniach posłużono się też metodą monograficzną, czyli przestudiowano literaturę oraz źródła archiwalne i kartograficzne dotyczące badanego tematu. Kwerendy archiwalne i biblioteczne przeprowadzono m.in. w Archiwum Narodowym w Krakowie i Bibliotece Narodowej w Warszawie. Głównym materiałem kartograficznym wykorzystanym w artykule był kataster galicyjski. W identyfikacji reliktyw dawnych układów łańcuchowych we współczesnym krajobrazie wsi posłużono się analizą zdjęć lotniczych oraz

ortofotomap, dostępnych na stronach internetowych Geoportal¹ i Mapy Google². Wykorzystane mapy obrazują łańcuchówki w latach 2010–2022.

Ryc. 1. Obszar badań – współczesne granice Podhala

Fig. 1. The area of research – contemporary borders of the Podhale region

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Piwowarczyk, Skuciński, Wałaszek 2011.

Source: own work based on: Piwowarczyk, Skuciński, Wałaszek 2011.

Geneza układów łańcuchowych

Na obszarach górskich w okresie kolonizacji na prawie niemieckim zakładano na tzw. *surowym korzeniu* wsie leśno-łanowe (inna nazwa łanów leśnych) nazywane łańcuchówkami (Burszta 1958; Thumenas 1973; Szulc 1976, 1995; Leszczycki 1990; Guzik 2004; Szymańska 2009; Szymytkie 2014). Wsie o takich układach przestrzennych

¹ <https://mapy.geoportal.gov.pl/> (dostęp: 14.01.2022).

² <https://www.google.pl/maps> (dostęp: 14.01.2022).

pojawiły się już w IX w. na obszarze zachodnich Niemiec, a nieco później, bo w XII–XIV w., formy te stały się powszechne na wschodzie Niemiec i na ziemiach polskich (Kiełczewska-Zaleska 1972; Szymańska 2009). Łańcuchówki kształtowały się na karczunkach leśnych w Sudetach, Karpatach oraz częściowo w puszczy na pograniczu Wielkopolski i Śląska, w Małopolsce i na Wyżynie Lubelskiej (Thumenas 1973; Szymańska 2009). Według typologii H. Szulc (1976) wsie łańcuchowe zalicza się do wsi liniowych i jednoosiowych. Natomiast W. Thumenas (1973) układy łańcuchowe przyporządkowuje do osiedli samorodnych, powstających w sposób przypadkowy, przede wszystkim zależnych od warunków krajobrazu, np. rzeźby terenu.

Charakterystyczną cechą wsi leśno-łanowych było to, że każdy osadnik otrzymywał jednakową ilość ziemi, z wyjątkiem sołtysa, który dostawał więcej ziemi uprawnej i pastwisk (Czepiel 1999; Górnisiewicz 1999). Działki określano w łanach (*Hufen*, *Hagen*) (Golachowski 1964; Kiełczewska-Zaleska 1972). Pierwsze wsie o układzie łańcuchowym na Podhalu pojawiły się nad brzegiem rzek Białego Dunajca i Rogoźnika (Czepiel 1999). Łańcuchówki są wsiami długimi, po obu stronach głównej osi kompozycyjnej odchodzą poprzeczne, liczne i równoległe drogi (Zaborski 1927; Chowaniec 1986). Siedlisko wsi miało zwarty lub luźny charakter (Leszczycki 1990). Układy łańcuchowe posiadały nieregularny kształt siedliska (Thumenas 1973). Zamiast dzielenia wsi na zagony, wytyczano długie, równoległe działki gruntowe, które przydzielano osadnikom. Wsie łańcuchowe usytuowane były wzdłuż doliny oraz potoku. Prostopadłe do osi doliny boczne drogi oddzielały jedną zagrodę od drugiej. W najniższej części wsi, przy drodze rozmieszczono domostwa, następnie położone były pola uprawne oraz łąki i pastwiska, za którymi znajdował się las (Burszta 1958; Szulc 1995; Czepiel 1999; Górnisiewicz 1999; Guzik 2004). Powyższe czynniki wpłynęły na powstanie powyginanego, wydłużonego kształtu wsi, przypominającego w planie kształt łańcucha. W związku z tym dla tego typu osiedla przyjęła się powszechna nazwa łańcuchówki (*Kettendorf* lub *Zeilendorf*) (Chilczuk 1975; Chowaniec 1986; Szymańska 2009). Każdy osadnik mógł swój łan wytrzebić i zamienić obszar leśny na rolny. Mógł też swoje pola doprowadzić aż do granicy wsi (Golachowski 1964; Kiełczewska-Zaleska 1972; Leszczycki 1990). Trójpolówka w tych wsiach miała inny przebieg niż we wsiach niwowo-łanowych. Gospodarz uprawiał zazwyczaj corocznie grunty położone najbliżej zagrody, a grunty położone nieco dalej uprawiał zwykle co drugi rok (Burszta 1958; Szulc 1995; Czepiel 1999; Guzik 2004). Zazwyczaj każdy osadnik posiadał własną drogę do swojego pola (która przebiegała równoległe do łanu) i nie był uzależniony w dojazdach do każdego kawałka ziemi od sąsiada (Leszczycki 1990). Długość pasm w działce pierwotnej we wsiach leśno-łanowych dochodziła do kilku kilometrów, a szerokość wynosiła kilkadziesiąt metrów (Kiełczewska-Zaleska 1972). Przy drodze, między szeregiem zagród, rozciągało się często tzw. nawsie, czyli pas ziemi wspólnej, na którym mieszkańcy

wznosili budynki rzemieślnicze (Chowaniec 1986). Kształty łańcuchówek można podzielić na wsie jedno- lub dwustronnie zabudowane oraz przemieszane, czyli pół wsi miało charakter jednostronnie zabudowany, a drugie pół – dwustronnie zabudowany (Leszczycki 1990).

We wsi Stare Bystre (ryc. 2) domostwa wystawiono nad potokiem Bystre. Pod koniec XIX w. obszar wsi obejmował 2633 mórg roli, 355 mórg ogrodów, 288 mórg pastwisk oraz 194 morgi lasu. W 1877 r. we wsi znajdowało się 189 domów (*Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* 1890). Gospodarstwa rozmieszczono w sposób naprzemianległy. Siedlisko przyjęło charakter nieregularny z gęsto wytyczoną zabudową. Do pół osadników prowadziły wytyczone na ten cel boczne drogi³. Ten sam potok przepłataný drogą dzielił na dwie połacie: wschodnią

Ryc. 2. Fragment łańcuchówki w Starym Bystrem. Stan na poł. XIX w.

Fig. 2. Fragment of the forest-field village in Stare Bystre from the 19th century

Źródło: Franziszeische Landesaufnahme – Militäraufnahme von Galizien und der Bukovina, 1: 28 800, 1806–1869 dla Galicji: 1861–1864.

Source: Franziszeische Landesaufnahme – Militäraufnahme von Galizien und der Bukovina, 1: 28 800, 1806–1869 for Galicia: 1861–1864.

³ Archiwum Narodowe w Krakowie, Kataster galicyjski, *Zubsuche [Ząb] sammt Ortschaften Bustrik [Bustryk], Bystra, Stosz, Suche und Ząb in Galizien Sandecer Kreis Bezirk Kościelisko*, 1846, sygn. 2813; Biblioteka Narodowa w Warszawie, *Mapy i Atlasy, [Administrativ-Karte von den Königreichen Galizien und Lodomerien mit dem Grosserzogthume Krakau und den Herzogthumern Auschwitz, Zator und Bukowina in 60 Blättern. Seiner Kaiserlichen Hoheit dem durchlauchtigsten Erzherzog Carl Ludwig in tiefster Ehrfurcht gewidmet von Carl Kummerer Ritter von Kammersberg...]. Bl 26, Umgebungen von Neumarkt und Czarny Dunajec*, sygn. ZZK 5 593; Biblioteka Narodowa w Warszawie, *Mapy i Atlasy, Mappa geometrica: Representans Controversiam inter Pagos Regios Czarny Dunajec ex una, et Stare Bystre ex parte altera, Quae ambae Communitates Dominium Regij Neoforensis Circuli Sandecensis audiunt*, sygn. ZZK 2 048.

i zachodnią wieś Ratułów (ryc. 3). W Ratułowie podobnie jak w Starym Bystrym gospodarstwa rozmieszczono w systemie jednostronnym i naprzemianległym. Od głównej drogi odchodziły liczne boczne ścieżki prowadzące do pól osadników. W południowej części osady zabudowa miała luźny charakter. Odwrotna sytuacja uwidoczniła się w północnej części wsi, gdzie występowała gęsta zabudowa⁴. Pod koniec XIX w. we wsi Ratułów mieściło się 175 domów (*Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* 1888). Układ łańcuchówki dwustronnie zabudowanej występował również we wsi Ciche. Jednostkę osadniczą rozplanowano nad potokiem Ciche. Potok ten przeplatał się z główną osią badanego osiedla, tworząc tym samym kształt łańcucha. W Cichem była nieregularna i gęsta zabudowa. Analizy map wykazały, że od głównej drogi poprowadzono indywidualne dróżki prowadzące do domów mieszkańców (ryc. 3)⁵.

Ryc. 3. Łańcuchówki we wsiach Ratułów i Ciche. Stan na poł. XIX w.

Fig. 3. Forest-field villages in Ratułów and Ciche from the 19th century

Źródło: Franziszeische Landesaufnahme – Militäraufnahme von Galizien und der Bukovina, 1: 28 800, 1806–1869 dla Galicji: 1861–1864.

Source: Franziszeische Landesaufnahme – Militäraufnahme von Galizien und der Bukovina, 1: 28 800, 1806–1869 for Galicia: 1861–1864.

⁴ Franziszeische Landesaufnahme – Militäraufnahme von Galizien und der Bukovina, 1: 28 800, 1806–1869 dla Galicji: 1861–1864; Archiwum Narodowe w Krakowie, Kataster galicyjski, *Ratułów Sandeecer Kreis*, 1900, sygn. 2606.

⁵ Franziszeische Landesaufnahme, *op. cit.*

Wieś Białka Tatrzańska (ryc. 4) jest przykładem wsi dolinnej powstałej na polanie (Solecki 1977) o luźno rozmieszczonej jednostronnej i miejscami dwustronnej zabudowie usytuowanej w sposób południkowy nad brzegiem rzeki Białka⁶. Pod koniec XIX w.

Ryc. 4. Fragment łańcuchówki w Białce Tatrzańskiej. Stan na poł. XIX w.

Fig. 4. Fragment of the forest-field village in Białka Tatrzańska from the 19th century

Źródło: Franziszeische Landesaufnahme – Militäraufnahme von Galizien und der Bukovina, 1: 28 800, 1806–1869 dla Galicji: 1861–1864.

Source: Franziszeische Landesaufnahme – Militäraufnahme von Galizien und der Bukovina, 1: 28 800, 1806–1869 for Galicia: 1861–1864.

Ryc. 5. Fragment łańcuchówki we wsi Gronków. Stan na poł. XIX w.

Fig. 5. Fragment of the forest-field village in Gronków from the 19th century

Źródło: Franziszeische Landesaufnahme – Militäraufnahme von Galizien und der Bukovina, 1: 28 800, 1806–1869 dla Galicji: 1861–1864.

Source: Franziszeische Landesaufnahme – Militäraufnahme von Galizien und der Bukovina, 1: 28 800, 1806–1869 for Galicia: 1861–1864.

⁶ Biblioteka Narodowa w Warszawie, Archiwum Aleksandra Czołowskiego, [Materiały dotyczące wsi Białki i doliny rzeki Białki w Tatrach], 1774–1865, sygn. Rps 5703 IV; Franziszeische Landesaufnahme, *op. cit.*

we wsi znajdowało się 227 domów, zamieszkałych przez 1345 osób. Wieś była rozległa na 2396 mórg (*Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* 1880). Luźna zabudowa charakteryzowała również Leśnicę położoną nad potokiem o tej samej nazwie. Osada ta miała kształt łańcuchówki dwustronnie zabudowanej⁷. Na północ od Leśnicy nad tym samym potokiem ukształtowała się wieś Gronków, posiadająca układ łańcuchowy jednostronnie zabudowany⁸. W 1799 r. Gronków (ryc. 5) skupiał 103 domy, zamieszkałe przez 609 osób (*Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* 1881). Cechy łańcuchówki odnajdujemy także we wsi Groń położonej na południe od Leśnicy. Te trzy jednostki osadnicze: Leśnica, Gronków i Groń stanowią jedną zwartą całość⁹. Luźną dwustronną zabudowę obserwujemy także we wsi Czarna Góra¹⁰.

Przykładem łańcuchówki z gęstą i jednostronną zabudową jest wieś Klikuszowa (ryc. 6) usytuowana nad potokiem Lepietnica. Wieś ciągnie się z północnego wschodu na południowy zachód na przestrzeni 3 kilometrów. W I poł. wieku XIX w Klikuszowej mieściło się 112 domów (*Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* 1883)¹¹. W sąsiedniej wsi o nazwie Lasek układ łańcuchowy przyjął charakter dwustronnie zabudowany. Domostwa wystawiono w sposób gęsty. Przez środek osady przepływa potok Lepietnica. Lasek jest przykładem krótkiej łańcuchówki; brak możliwości rozwoju przestrzennego wsi może się wiązać z bliskim sąsiedztwem innych jednostek osadniczych¹².

W sposób południkowy rozmieszczono wieś Witów. W tym przykładzie domostwa wystawiono w systemie jednostronnym na zachód od rzeki Czarny Dunajec i na wschód od drogi. W północnej części wsi zagrody mieszczą się blisko rzeki, a do domów osadników prowadzą wytyczone ścieżki, natomiast w południowej części Witowa zagrody usytuowane są przy samej rzece w znacznej odległości od drogi¹³. Naprzemianległą zabudowę obserwujemy we wsi Dzianisz, leżącej nad potokiem o tej samej nazwie¹⁴.

Jednostronna naprzemianległa zabudowa występowała we wsi Biały Dunajec (ryc. 7), położonej nad rzeką i w dolinie o tej samej nazwie. Wieś ulokowano w systemie południkowym. W północnej części osady domostwa znajdują się na zachód od rzeki, a w południowej części na wschód od rzeki¹⁵. Biały Dunajec w II poł. XIX w.

⁷ Archiwum Narodowe w Krakowie, Kataster galicyjski, *Leśnica in Galizien Sandecer Kreis Bezirk Kościelisko*, 1846, sygn. 2412.

⁸ Franziszeische Landesaufnahme, *op. cit.*

⁹ *Ibidem.*

¹⁰ *Ibidem.*

¹¹ Franziszeische Landesaufnahme, *op. cit.*; Archiwum Narodowe w Krakowie, Kataster galicyjski, *Klikuszowa in Galizien Sandecer kreis Bezirk Klikuszowa*, 1846, sygn. 2354; Archiwum Narodowe w Krakowie, Kataster galicyjski, *Klikuszowa in Galizien Sandecer Kreis Bezirk Klikuszowa*, 1846, sygn. 2353.

¹² Franziszeische Landesaufnahme, *op. cit.*

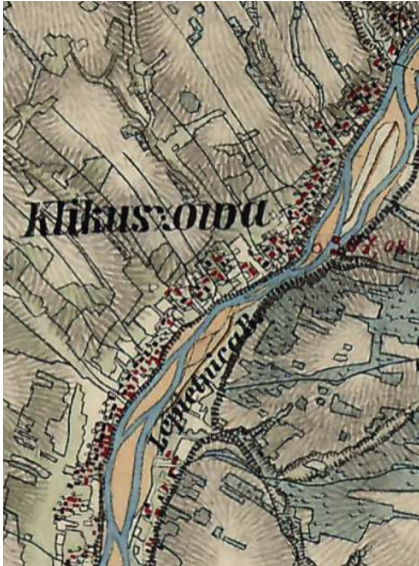
¹³ *Ibidem.*

¹⁴ *Ibidem.*

¹⁵ *Ibidem.*

zamieszkiwało 1852 mieszkańców, w 340 domach (*Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* 1880).

Podsumowując rozdział dotyczący genezy układów łańcuchowych, widzimy, że udało się wychwytać inicjalny charakter omawianych jednostek osadniczych. Analizy wybranych osiedli wiejskich w I poł. XIX w. wykazały pewne prawidłowości w rozmieszczeniu łańcuchówek na Podhalu. Wsie te były zawsze umiejscowione nad potokiem lub rzeką. Układy łańcuchowe cechowały się nieregularnym siedliskiem, wytyczonym w sposób jedno- lub dwustronnie zabudowanym albo naprzemianległym. Od głównej osi wsi odchodziły boczne drogi prowadzące do pól osadników. W obrębie siedliska występowała luźna lub gęsta zabudowa. Na Podhalu dostrzeżono

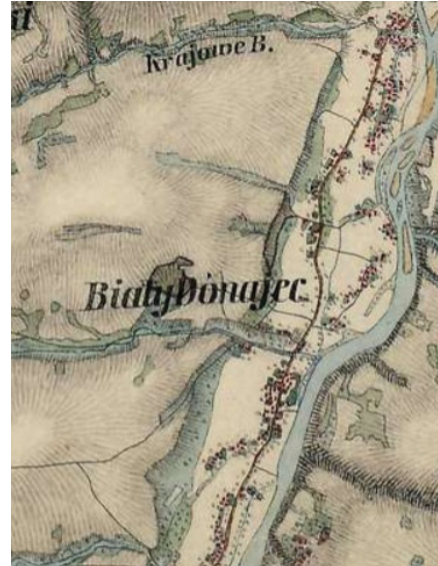

Ryc. 6. Fragment łańcuchówki w Klikuszowej. Stan na poł. XIX w.

Fig. 6. Fragment of the forest-field village in Klikuszowa from the 19th century

Źródło: Franziszeische Landesaufnahme – Militäraufnahme von Galizien und der Bukovina, 1: 28 800, 1806–1869 dla Galicji: 1861–1864.

Source: Franziszeische Landesaufnahme – Militäraufnahme von Galizien und der Bukovina, 1: 28 800, 1806–1869 for Galicia: 1861–1864.

Ryc. 7. Fragment łańcuchówki w Białym Dunajcu. Stan na poł. XIX w.

Fig. 7. Fragment of the forest-field village in Biały Dunajec from the 19th century

Źródło: Franziszeische Landesaufnahme – Militäraufnahme von Galizien und der Bukovina, 1: 28 800, 1806–1869 dla Galicji: 1861–1864

Source: Franziszeische Landesaufnahme – Militäraufnahme von Galizien und der Bukovina, 1: 28 800, 1806–1869 for Galicia: 1861–1864.

również wsie, gdzie w jednej części zaobserwowano zabudowę rozmieszczoną w systemie luźnym, a w drugiej części w systemie gęstym. Wpływ na wygląd inicjalnych form układów łańcuchowych miały czynniki przyrodnicze, takie jak: rzeźba terenu oraz sieć rzeczna. W kolejnych latach nowa zabudowa wchłaniała już istniejące zagrody, stąd też łańcuchówki nie rozbudowywały się w sposób regularny, nie zawsze również udawało się podzielić pola na równoległe łąny leśne.

Przemiany przestrzenne w okresie międzywojennym

W XX w. silne zmiany osadnicze w obrębie omawianych wsi wiążą się z rozwojem uzdrowisk i ruchem letniskowym. Nastąpił szybki rozwój budownictwa obejmujący coraz to nowe tereny. Działalność ta wpłynęła na dalsze zmiany w osadnictwie, głównie na kształt osad i układów gruntów (Leszczycki 1990; Górz 2002). W Starym Bystrym (ryc. 8) obserwujemy powolny rozwój zabudowy po drugiej stronie drogi, co skutkuje przekształceniem łańcuchówki jednostronnie zabudowanej w łańcuchówkę dwustronnie zabudowaną. W krajobrazie wsi nadal widoczne pozostają dawne drogi dojazdowe do pól osadników. Siedlisko utrzymało nieregularny i gęsty charakter¹⁶.

Zmiana układu łańcuchówki jednostronnie zabudowanej w dwustronnie zabudowaną nastąpiła również w południowej części wsi Ratułów, a w północnej części osada zachowała jednostronną zabudowę (ryc. 9). W Ratułowie obserwujemy zagęszczenie zabudowy przy głównej osi wsi. Dwustronny charakter zachował się we wsi Ciche. W tym przypadku obserwujemy również zagęszczenie zabudowy przy głównej drodze wsi. W południowej części wsi Ciche zabudowa zaczyna wkraczać w obręb dawnych rozłogów wiejskich¹⁷. Zwiększenie koncentracji zabudowy wzdłuż głównej osi wsi nastąpiło w Białce Tatrzańskiej¹⁸.

Cechy łańcuchówki dwustronnie zabudowanej zachowały się w Leśnicy, w której nadal obserwujemy luźno rozmieszczoną zabudowę¹⁹. W sąsiednim Gronkowie układ łańcuchówki zaczyna się przeobrażać z pierwotnego jednostronnie zabudowanego – w dwustronnie zabudowany²⁰. W okresie międzywojennym również Biały Dunajec (ryc. 10) przyjął formę łańcuchówki dwustronnie zabudowanej. Poza tym w Białym Dunajcu równoległe do rzeki i głównej drogi wsi wytyczono linie kolejową²¹.

¹⁶ Wojskowy Instytut Geograficzny, *Mapa Taktyczna Polski*, 1: 100 000, 1934, sygn. P51 S30.

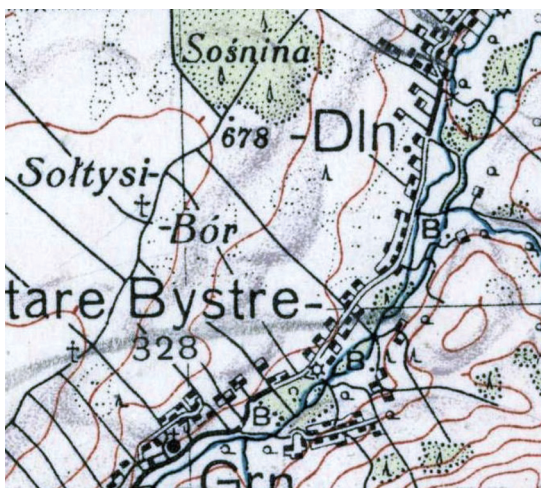
¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

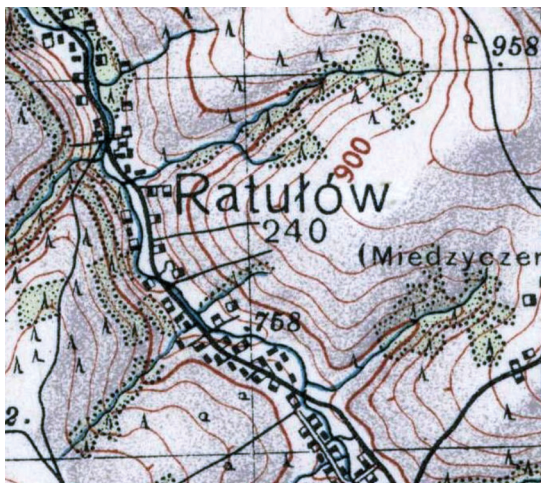
²¹ *Ibidem*.

Ryc. 8. Fragment łańcuchówki w Starym Bystrem. Stan na 1934 r.
Fig. 8. Fragment of the forest-field village in Stare Bystre from 1934

Źródło: Wojskowy Instytut Geograficzny, Mapa Taktyczna Polski, 1: 100 000, 1934, sygn. P51 S30.

Source: Military Geographical Institute, Tactical Map of Poland, 1: 100 000, 1934, sygn. P51 S30.

Ryc. 9. Fragment łańcuchówki we wsi Ratułów. Stan na 1934 r.
Fig. 9. Fragment of the forest-field village in Ratułów from 1934

Źródło: Wojskowy Instytut Geograficzny, Mapa Taktyczna Polski, 1: 100 000, 1934, sygn. P51 S30.

Source: Military Geographical Institute, Tactical Map of Poland, 1: 100 000, 1934, sygn. P51 S30.

W Witowie dawne cechy morfologiczne przetrwały w północnej części osady, natomiast w południowej części układ łańcuchówki jednostronnie zabudowanej przekształcił się w układ łańcuchówki dwustronnie zabudowanej²². Luźna i naprzemianległa dwustronna zabudowa utrzymała się w Czarnej Górze²³. Charakter jednostronny zachował się w Klikuszowej²⁴.

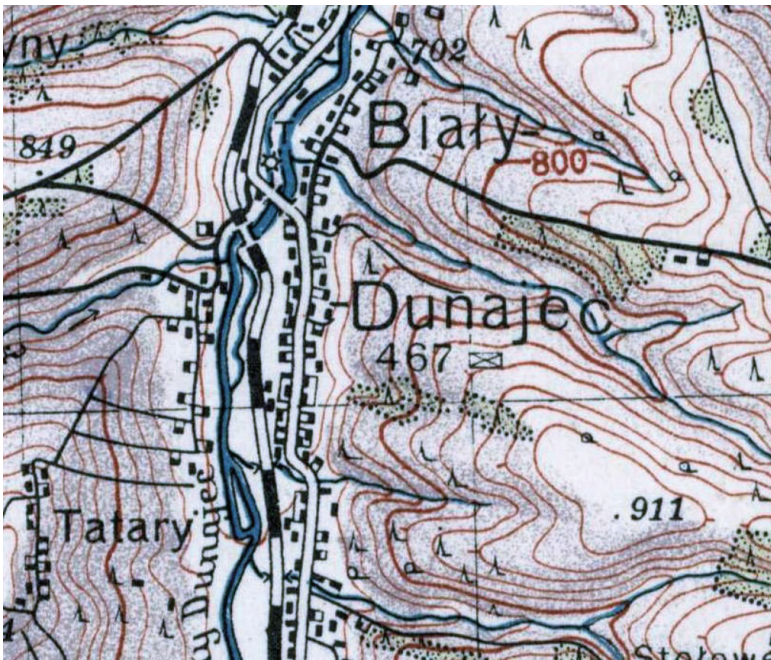
²² Wojskowy Instytut Geograficzny, *Mapa Taktyczna Polski*, 1: 100 000, 1934, sygn. P50 S29.

²³ Wojskowy Instytut Geograficzny, *Mapa Taktyczna Polski*, 1: 100 000, 1934, sygn. P51 S30.

²⁴ Wojskowy Instytut Geograficzny, *Mapa Taktyczna Polski*, 1: 100 000, 1934, sygn. P50 S30.

Układy przestrzenne łańcuchówek w okresie międzywojennym uległy w przeważającej mierze ewolucyjnym, addytywnym zmianom rozplanowania, które w ograniczonym stopniu wpłynęły na ich inicjalną formę. Większość badanych wsi w analizowanym okresie utrzymała pierwotny charakter morfologiczny lub zmiany, które w tym czasie zaszły były relatywnie niewielkie. Głównymi zmianami przestrzennymi, jakie obserwujemy są przeobrażenia łańcuchówek jednostronnie zabudowanych – w łańcuchówki dwustronnie zabudowane oraz rozwój nowych domostw w obrębie rozłogów wiejskich. W badanych jednostkach osadniczych zaobserwowano zagęszczenie zabudowy wzdłuż głównej osi wsi. W układach łańcuchowych zachowała się nieregularna forma siedliska. W niezmienionym stopniu przetrwała dawna sieć dróg polnych, prowadzących niegdyś do łańców osadników. Zabudowa nadal rozmieszczona jest w sposób luźny i gęsty. W niektórych wsiach w układ przestrzenny wkroczył nowy element, taki jak linia kolejowa.

Ryc. 10. Fragment łańcuchówki w Białym Dunajcu. Stan na 1934 r.

Fig. 10. Fragment of the forest-field village in Biały Dunajec from 1934

Źródło: Wojskowy Instytut Geograficzny, Mapa Taktyczna Polski, 1: 100 000, 1934, sygn. P51 S30.

Source: Military Geographical Institute, Tactical Map of Poland, 1: 100 000, 1934, sygn. P51 S30.

Procesy transformacji morfologicznej po II wojnie światowej

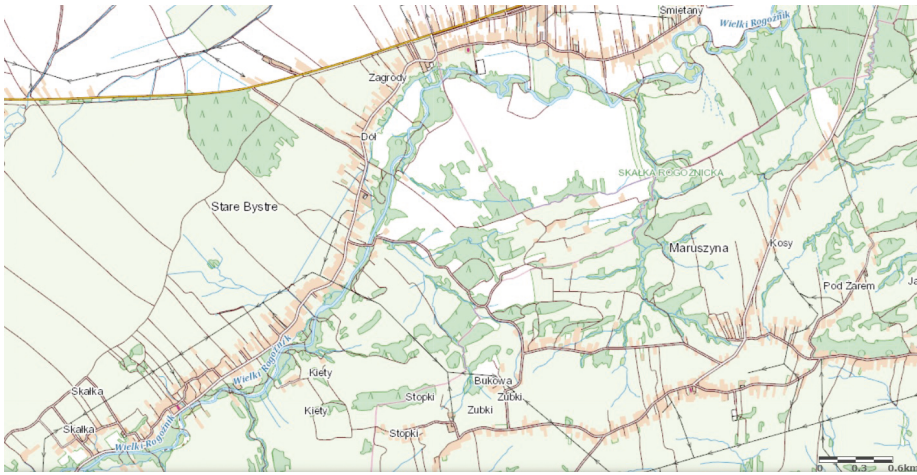
Czas po II wojnie światowej cechuje się zmianami granic kraju i odbudową zniszczeń wojennych. W rolnictwie w życie wchodziły nowe reformy rolne (Wieczorkiewicz 1995; Kamiński 2008). Kolejne ożywienie obserwujemy po 1989 r. Zmieniły się wtedy zasady, mechanizm i kryteria efektywności gospodarki, dzięki czemu nastąpił duży rozwój obszarów wiejskich (Kamińska, Mularczyk 2009). Na rozplanowanie przestrzenne badanych jednostek osadniczych wpłynęła również wysoka atrakcyjność turystyczna Podhala (Kukulak 1994; Górz 2003; Wójcik 2013). Właśnie z tych przyczyn zabudowa łańcuchówek uległa ogromnemu zagęszczeniu, zacierając pierwotne formy (Solecki 1977). Obecnie wszystkie analizowane łańcuchówki mają już dwustronną zabudowę²⁵. Rozwojowi przestrzennemu na Podhalu sprzyja również rosnąca liczba mieszkańców (Górz 1994). Analizując dostępne materiały, obserwujemy ciągły wzrost budownictwa na obszarze badań, co niewątpliwie wpływa na przemiany układów przestrzennych (Galiniak 1994). Turystyka na Podhalu przeżywała swój szczególnie intensywny rozwój w latach 60. i 70. XX w. Wtedy to powstało wiele domów wczasowych, budowanych w większości przez dobrze prosperujące bogate zakłady przemysłowe. Takie domy zakładowe i prywatne pensjonaty znalazły się we wszystkich najatrakcyjniejszych rejonach Podhala. Powszechnie zaczęto też rozbudowywać tradycyjne domy góralskie, dostawiając do nich przybudówki i adaptując na kwatery turystyczne strychy i poddasza. Do tych potrzeb dostosowywano również niektóre budynki gospodarskie. Bardzo ujemnie odbiło się to na układach przestrzennych wsi i ich fizjonomii. Układy te utraciły w ten sposób pierwotny charakter (Guzik 2004a; Myga-Piątek 2011). Obecnie na ich zmiany wpływa również pojawienie się nowych elementów, takich jak place zabaw, tereny rekreacyjne, markety oraz infrastruktura niezbędna dla turystów. Ze względu na nieopłacalność uprawy większości dawnych pól leśno-łanowych jest dziś porośnięta trawą.

W Starym Bystrym (ryc. 11) współcześnie obserwujemy zagęszczenie zabudowy w obrębie dawnej niwy siedliskowej. Nowe domy pojawiają się również w obrębie rozłogów, w sąsiedztwie dawnego siedliska, poszerzając tym samym jego przestrzeń. We wsi nastąpił także rozwój zabudowy wzdłuż dawnych dróg polnych²⁶. W porównaniu z XIX w. współcześnie w Starym Bystrym wystąpiło dziesięciokrotne zagęszczenie zabudowy. Koncentrację i dziesięciokrotny wzrost domostw w obrębie siedliska możemy zauważyć również we wsi Ratułów. Niwa siedliskowa wykazuje obecnie skupiony i nieregularny charakter. W Ratułowie powstała również nowa skupiona zabudowa na peryferiach rozłogów wiejskich²⁷.

²⁵ <https://mapy.geoportal.gov.pl/> (dostęp: 14.01.2022); <https://www.google.pl/maps> (dostęp: 14.01.2022).

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

Ryc. 11. Fragment łańcuchówki w Starym Bystrem. Stan współczesny

Fig. 11. Fragment of the forest-field village in Stare Bystre from 2022

Źródło: <https://mapy.geoportal.gov.pl/> (dostęp: 14.01.2022).

Source: <https://mapy.geoportal.gov.pl/> (access: 14.01.2022).

Rozrost zabudowy nastąpił we wsi Ciche (ryc. 12). W tym przypadku nowe domy powstały przy dawnych drogach polnych, nastąpiło także zagęszczenie domostw przy głównej drodze wsi. Na północy wsi nastąpiła rozbudowa siedliska wzdłuż głównej osi komunikacyjnej. Powstała w ten sposób nowa zabudowa przyjęła formę łańcuchówki dwustronnie zabudowanej. Równoległe do niej wytyczono w identyczny sposób drugą linię komunikacyjną. Nowe drogi (pełniące funkcje ulic) wytyczono także w południowej części osady²⁸.

Rozwój zabudowy miał miejsce w Witowie, nowe domy wystawiono przy głównej drodze wsi. Tym sposobem nastąpiło zagęszczenie zabudowy i poszerzenie siedliska. Warto zaznaczyć, że zagęszczenie i rozrost gospodarstw obserwujemy głównie w wschodniej części Witowa²⁹.

Nawarstwienie zabudowy w obrębie dawnego siedliska dokonało się w Białki Tatrzańskiej. W tej wsi obserwujemy dużo nowych domostw przy dawnych drogach polnych, dochodzących niegdyś do pól gospodarzy. Rozwój zagród najmocniej widoczny jest w południowej i środkowej części Białki Tatrzańskiej; nieco mniejszy

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

Ryc. 12. Łańcuchówka we wsi Ciche. Stan współczesny
Fig. 12. Forest-field village in Ciche from 2022

Źródło: <https://www.google.pl/maps>
(dostęp: 14.01.2022).

Source: <https://www.google.pl/maps>
(access: 14.01.2022).

rozrost gospodarstw obserwujemy w północnej części wsi³⁰. W Białce Tatrzańskiej współcześnie znajduje się około tysiąca domów. Zwiększoną koncentrację zagród przy głównej osi wsi obserwujemy również w Leśnicy, Gronkowie i Lasku³¹. W Czarnej Górze nowe zabudowania pojawiają się przy dawnych drogach polnych. We wsi wytyczono nowe boczne drogi, przy których powstają zagrody³².

Przemiany układu morfologicznego z łańcuchówki jednostronnie zabudowanej w dwustronnie zabudowaną zaobserwowano w Klikuszowej³³. W Białym Dunajcu (ryc. 13) do dawnej łańcuchówki w sposób równoległy wytyczono drugą identyczną drogę, przy której wystawiono nowe domy. Dawne drogi polne przyjęły formę ulic. Nowe siedlisko zostało zamknięte od zachodu torami PKP, a od wschodu rzeką. Ulice z domami pojawiły się w południowej części wsi. Biały Dunajec powoli zaczyna się przeobrażać z łańcuchówki w układ wieloulicowy³⁴. W Białym Dunajcu zwiększeniu uległa liczba domów z 340 w XIX w. do 1765³⁵ w 2002 r.

Omawiane w niniejszej pracy badania obejmowały zmiany morfologiczne łańcuchówek na Podhalu dokonane po II wojnie światowej. Procesy zmian przestrzennych przebiegały z różną intensywnością. Dzięki porównaniu historycznych i współczes-

³⁰ *Ibidem.*

³¹ *Ibidem.*

³² *Ibidem.*

³³ *Ibidem.*

³⁴ *Ibidem.*

³⁵ <https://bdl.stat.gov.pl/> (dostęp: 7.07.2022).

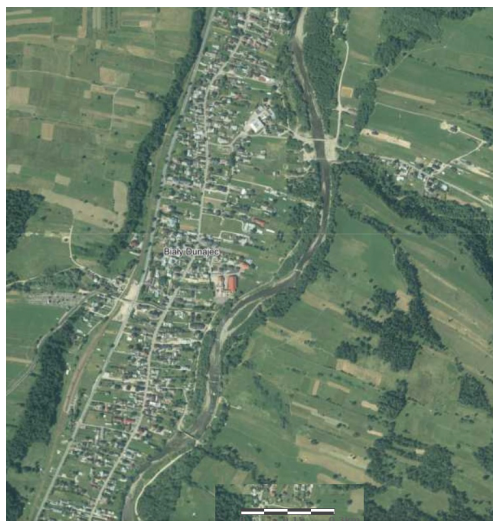
nych map możliwa była analiza dostrzeżonych transformacji układów łańcuchowych. Największe zmiany przestrzenne występują we wsiach pełniących obecnie funkcje turystyczne. Najczęściej występujące przemiany przestrzenne to rozwój zabudowy w obrębie rozłogów wiejskich, przy dawnych drogach polnych oraz przy istniejącej głównej osi wsi. Współcześnie zaobserwowano również przemiany układów łańcuchowych jednostronnie zabudowanych w układy łańcuchowe dwustronnie zabudowane.

Ryc. 13. Łańcuchówka we wsi Biały Dunajec. Stan współczesny

Fig. 13. Forest-field village in Biały Dunajec from 2022

Źródło: <https://www.google.pl/maps>
(dostęp: 14.01.2022).

Source: <https://www.google.pl/maps>
(access: 14.01.2022).

Podsumowanie

Główne cele niniejszego artykułu to ukazanie inicjalnego charakteru łańcuchówek na Podhalu oraz zbadanie przemian, jakie zaszły w analizowanych jednostkach osadniczych. Na podstawie zebranego materiału empirycznego cele te udało się w pełni zrealizować. Według przeprowadzonych badań wykazano pewne charakterystyczne cechy łańcuchówek na Podhalu. Wsie rozplanowane były nad potokiem lub rzeką. Wszystkie przeanalizowane układy łańcuchowe posiadały nieregularne siedlisko, wytyczone w sposób jedno- lub dwustronnie zabudowany lub naprzemianległy (czyli przemieszanie w jednej osadzie układu łańcuchówki jednostronnie zabudowanej z układem łańcuchówki dwustronnie zabudowanej). Od głównej osi wsi odchodziły boczne drogi prowadzące do pól osadników. W obrębie siedliska występowała luźna lub gęsta zabudowa.

Przekształcenia form rozplanowania i zmiany układów ruralistycznych na Podhalu były wypadkową wielu czynników, wśród których jednym z zasadniczych z punktu

widzenia kształtowania się oblicza wsi był rozwój turystyki. Jedną z najważniejszych przemian morfologicznych jest przeobrażenie łańcuchówek jednostronnie zabudowanych w dwustronnie zabudowane. W jednym przypadku nastąpiło przekształcenie łańcuchówki w układ wielodrogowy. Zmiany, które zaszły w krajobrazie ruralistycznym łańcuchówek, wyraźnie przyczyniły się do wewnętrznego zagęszczenia domostw w wyniku parcelacji gruntów. Ze względu na rozwój w niektórych analizowanych osiedlach wiejskich następuje zaburzenie pierwotnego układu przestrzennego poprzez wytyczenie nowych siedlisk w obrębie dawnych rozłogów, wkraczanie rozbudowy po drugiej stronie drogi oraz powstanie nowej zabudowy wzdłuż dawnych dróg polnych. W niektórych przypadkach występuje zatarcie granic dawnego siedliska przez zrost z sąsiednią osadą albo rozwój zabudowy. Często jest to związane z rozwojem komunikacyjnym i turystycznym regionu. W wielu miejscowościach powstają prywatne zakłady usługowe i handlowe, głównie powiązane z turystyką.

We wstępie autorka postawiła jedną hipotezę badawczą. Na podstawie zebranego i przeanalizowanego materiału źródłowego udało się dokonać jej pozytywnej weryfikacji. Zgodnie z postawioną hipotezą: rozplanowanie dawnych układów łańcuchowych na Podhalu pozostaje współcześnie czytelne w krajobrazie wsi. Większość analizowanych wsi przeszła przeobrażenia przestrzenne, takie jak zmiana układu łańcuchówki jednostronnie zabudowanej w układ łańcuchówki dwustronnie zabudowanej, w obrębie siedliska nastąpił duży rozrost domostw, nowe domy powstają również w obrębie dawnych kompleksów pól osadników. Jak widzimy, badane jednostki osadnicze uległy większym lub mniejszym przekształceniom morfologicznym ze względu na przemiany funkcjonalne związane z presją urbanistyczną, ale procesy te nie zatarty dawnego jądra morfogenetycznego wsi.

Podjęte w artykule badania mają charakter zgeneralizowany i stanowią argument do dalszych dokładniejszych analiz, zwłaszcza w kwestii statystycznej. Warto także podjąć szczegółowe badania w ujęciu porównawczym. Można przypuszczać, że zaprezentowane wnioski pozwolą na pogłębienie wiedzy na temat łańcuchówek na Podhalu. Należy mieć także nadzieję, że uzyskane wyniki badań stanowią będą źródło inspiracji do podejmowania kolejnych analiz morfogenetycznych wsi w przyszłości na gruncie geografii historycznej.

Literatura

- Burszta J., 1958, *Od osady słowiańskiej do wsi współczesnej. O tworzeniu się krajobrazu osadniczego ziem polskich i rozplanowań wsi*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Chilczuk M., 1975, *Osadnictwo wiejskie. Metody badań koncentracji zabudowy i kształtów wsi*, PWN, Warszawa.
- Chowanicz M., 1986, *Zarys teorii i zasad kształtowania osiedli i terenów wiejskich*, Politechnika Krakowska, Kraków.

- Czepiel J., 1999, *Z dziejów osadnictwa na Podhalu*, Abrys, Kraków.
- Dobrowolski K., 1935, *Najstarsze osadnictwo Podhala*, Kasa im. Rektora J. Mianowskiego, Lwów.
- Galiniak J., 1994, *Przemiany budownictwa mieszkaniowego we wsiach podhalańskich w latach 1931–1988*, [w:] B. Górz (red.), *Studia nad przemianami Podhala*, Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Kraków, 221–244.
- Golachowski S., 1964, *Dawne wzory i nowe modele wsi*, *Czasopismo Geograficzne*, 35(3/4), 371–385.
- Górniewicz B., 1999, *Geneza, rozwój i prognozowanie wiejskich układów osadniczych*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.
- Górz B., 1994, *Studia nad przemianami Podhala*, Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Kraków.
- Górz B., 2002, *Współczesne przemiany na obszarach Podhala*, *Przegląd Geograficzny*, 74(3), 451–468.
- Górz B., 2003, *Spółczesność i gospodarka Podhala w okresie transformacji*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków.
- Guzik Cz., 2004, *Tradycje i współczesność osadnictwa wiejskiego na Podhalu*, *Krakowskie Studia Małopolskie*, 8, 267–283.
- Guzik Cz., 2004a, *Wieś podhalańska i jej gospodarcze przeobrażenia w historii regionu*, [w:] B. Izmailow (red.), *Przyroda – człowiek – Bóg: ojcowi docentowi dr hab. Ludwikowi Kaszowskiemu w 65. rocznicę urodzin*, Wydawnictwo Instytutu Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, Kraków, 209–218.
- Kamińska W., Mularczyk M., 2009, *Współczesne procesy urbanizacji obszarów wiejskich*, IG UJK, Kielce.
- Kamiński Z.J., 2008, *Współczesne planowanie wsi w Polsce. Zagadnienia ruralisty*, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice.
- Kielczewska-Zaleska M., 1972, *Geografia osadnictwa*, PWN, Warszawa.
- Kroh A., 2002, *Tatry i Podhale*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław.
- Kukulak J., 1994, *Antropogeniczne przemiany w środowisku przyrodniczym Podhala w latach 1931–1988*, [w:] B. Górz (red.), *Studia nad przemianami Podhala*, Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Kraków, 265–285.
- Kupczyński S., 1928, *Stan badań nad osadnictwem Podhala*, *Wierchy*, 6, 8–51.
- Leszczycki S., 1938, *Region Podhala: Podstawy geograficzno-gospodarcze planu regionalnego*, Drukarnia Narodowa, Kraków.
- Leszczycki S., 1990, *Osadnictwo Podhala w okresie międzywojennym*, Muzeum Tatrzańskie w Zakopanem, Zakopane.
- Myga-Piątek U., 2011, *Genius Loci Podhala i Tatr. Rola w kształtowaniu atrakcyjności turystycznej*, *Niematerialne Wartości Krajobrazów Kulturowych*, *Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego*, 15, 259–277.
- Osiedlenie Podhala*, 1907.

- Piowarczyk M., Skuciński M., Wałaszek M., 2011, *Podhale*, Urząd Statystyczny w Krakowie, Kraków.
- Radwańska-Paryska Z., Paryski W.H., 2004, *Wielka encyklopedia Tatrzańska*, Wydawnictwo Górskie, Poronin.
- Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, 1880–1902, 1–15.
- Solecki A., 1977, *Osadnictwo na Podhalu. Geneza i rozwój ukształtowania przestrzennego (skróć pracy habilitacyjnej)*, Akademia Rolnicza, Kraków.
- Szmytkie R., 2014, *Metody analizy morfologii i fizjonomii jednostek osadniczych*, Rozprawy Naukowe Instytutu Geografii i Rozwoju Regionalnego, 35, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław.
- Szulc H., 1976, *O typologiach morfologicznych osiedli wiejskich w Polsce*, Przegląd Geograficzny, 48(4), 627–636.
- Szulc H., 1995, *Morfogeneza osiedli wiejskich w Polsce*, IGiPZ PAN, Wydawnictwo Continuo, Wrocław.
- Szymańska D., 2009, *Geografia osadnictwa*, PWN, Warszawa.
- Thumenas W., 1973, *Zarys planowanie osiedli wiejskich*, Państwowe Wydawnictwo Szkolnictwa Zawodowego, Warszawa.
- Ułańska M., Banach K., 2008, *Charakterystyka Podhala*, Biuletyn Koło Dialektologicznego. Podhale, 2, 2.
- Wieczorkiewicz W., 1995, *Planowanie przestrzenne osadnictwa wiejskiego*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- Wrona A., 2012, *Podhale – czym jest i gdzie się kończy? O niejednoznaczności pojęć „grupa etniczna” i „region”*, [w:] E. Nowicka, M. Kowalski (red.), *Problemy etniczne współczesnej Europy*, Zakład Wydawniczy „NOMOS”, Kraków, 187–208.
- Wójcik M., 2013, *Przemiany społeczno-przestrzenne osiedli wiejskich. Studium przypadków Łódzkiego Obszaru Metropolitalnego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Zaborski B., 1927, *O kształtach wsi w Polsce i ich rozmieszczeniu*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków.

Źródła

- Archiwum Narodowe w Krakowie, Kataster galicyjski, *Klikuszowa in Galizien Sandecer Kreis Bezirk Klikuszowa*, 1846, sygn. 2353.
- Archiwum Narodowe w Krakowie, Kataster galicyjski, *Klikuszowa in Galizien Sandecer kreis Bezirk Klikuszowa*, 1846, sygn. 2354.
- Archiwum Narodowe w Krakowie, Kataster galicyjski, *Leśnica in Galizien Sandecer Kreis Bezirk Kościelisko*, 1846, sygn. 2412.
- Archiwum Narodowe w Krakowie, Kataster galicyjski, *Ratulów Sandecer Kreis*, 1900, sygn. 2606.
- Archiwum Narodowe w Krakowie, Kataster galicyjski, *Zubsuche [Zqb] sammt Ortscha-*

ften Bustrik [Bustryk], Bystra, Stosz, Suche und Ząb in Galizien Sandecer Kreis Bezirk Kościelisko, 1846, sygn. 2813.

Biblioteka Narodowa w Warszawie, Archiwum Aleksandra Czołowskiego, [*Materiały dotyczące wsi Białki i doliny rzeki Białki w Tatrach*], 1774–1865, sygn. Rps 5703 IV.

Biblioteka Narodowa w Warszawie, Mapy i Atlasy, [*Administrativ-Karte von den Königreichen Galizien und Lodomerien mit dem Grosserzogthume Krakau und den Herzogthumern Auschwitz, Zator und Bukowina in 60 Blättern. Seiner Kaiserlichen Hoheit dem durchlauchtigsten Erzherzog Carl Ludwig in tiefster Ehrfurcht gewidmet von Carl Kummerer Ritter von Kummersberg...*]. Bl 26, *Umgebungen von Neumarkt und Czarny Dunajec*, sygn. ZZK 5 593.

Biblioteka Narodowa w Warszawie, Mapy i Atlasy, *Mappa geometrica: Representans Controversiam inter Pagos Regios Czarny Dunajec ex una, et Stare Bystre ex parte altera, Quae ambae Communitates Dominium Regiu Neoforensis Circuli Sandecensis audiunt*, sygn. ZZK 2 048.

Franziszzeische Landesaufnahme – Militäraufnahme von Galizien und der Bukovina, 1: 28 800, 1806–1869 dla Galicji: 1861–1864.

Wojskowy Instytut Geograficzny, *Mapa Taktyczna Polski*, 1: 100 000, 1934, sygn. P50 S29.

Wojskowy Instytut Geograficzny, *Mapa Taktyczna Polski*, 1: 100 000, 1934, sygn. P50 S30.

Wojskowy Instytut Geograficzny, *Mapa Taktyczna Polski*, 1: 100 000, 1934, sygn. P51 S30.

Zasoby internetowe

<https://bdl.stat.gov.pl/> (dostęp: 7.07.2022).

<https://mapy.geoportal.gov.pl/> (dostęp: 14.01.2022).

<https://www.google.pl/maps> (dostęp: 14.01.2022).

Monika Cepil

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Wydział Nauk Ścisłych i Przyrodniczych

Instytut Geografii i Nauk o Środowisku

ul. Uniwersytecka 7, 25-406 Kielce

monika_cepil@wp.pl | monika.cepil@ujk.edu.pl

ORCID: 0000-0003-2551-2566

